

Για μια εκπαίδευση στην πολιτειότητα με δημοκρατικό προσανατολισμό υπό συνθήκες νεοφιλελεύθερης ιδεολογικής ηγεμονίας

Κλεάνθης Παπαδόπουλος
cleantegr@yahoo.com

Εκπ/κός Δ/θμιας Εκπαίδευσης, Φιλολόγος - Ιστορικός

Περίληψη. Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια προσπάθεια ανίχνευσης των προοπτικών διαμόρφωσης μιας σύγχρονης δημοκρατικής πολιτειότητας στις υπό νεοφιλελεύθερη ιδεολογική ηγεμονία μετανεωτερικές κοινωνίες. Αρχικά, παρουσιάζονται οι βασικές αρχές του φιλελευθερισμού και του κοινοτισμού καθώς και η θεωρία της δημοκρατικής πολιτειότητας και, εν συνεχεία, εξετάζεται το εκπαιδευτικό πλαίσιο αγωγής του σύγχρονου δημοκρατικού πολίτη. Διαπιστώνεται ότι η εκπαίδευση στην πολιτειότητα αποτελεί σήμερα προτεραιότητα των χωρών του δυτικού κόσμου με σκοπό την καλλιέργεια αξιών και δεξιοτήτων απαραίτητων για τη συμμετοχή των πολιτών στις δημοκρατικές διαδικασίες. Ωστόσο, η καταλυτική επίδραση της ιδεολογίας της αγοράς και της νεοφιλελεύθερης ρητορικής στη χάραξη των εκπαιδευτικών πολιτικών και η ακραία έμφαση που δίνεται στον ατομικισμό αντίκεινται σε σημαντικό βαθμό στα χαρακτηριστικά του δημοκρατικού πολίτη, όπως αυτά διατυπώνονται στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών. Καθίσταται, συνεπώς, αναγκαία η διασύνδεση της παιδείας με μια νέας μορφής δημοκρατία, η οποία μπορεί να προκύψει από τη γόνιμη συνάντηση ποικίλων ιδεολογικών ρευμάτων που αμφισβητούν τον νεοφιλελευθερισμό.

Λέξεις κλειδιά: (νεο)φιλελευθερισμός, κοινοτισμός, δημοκρατική πολιτειότητα, πολιτική αγωγή, δημοκρατικός πολίτης

Εισαγωγή

Είναι κοινός τόπος πως ο σύγχρονος κόσμος της παγκοσμιοποιημένης ύστερης νεωτερικότητας αποτελεί έναν χώρο διακυβέρνησης στον οποίο οι αποφάσεις λαμβάνονται εντός ευρύτερων οικονομικών και πολιτικών διεθνικών συνασπισμών, με συνέπεια να έχει πληγεί σε μεγάλο βαθμό η αυτονομία του έθνους - κράτους (Hardt & Negri, 2010). Η απελευθέρωση των αγορών κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει αποκτήσει μάλιστα τέτοια επεκτατικά χαρακτηριστικά, ώστε είναι θεμιτή η αναφορά όχι απλά σε μια παγκόσμια οικονομία της αγοράς αλλά και σε μια κοινωνία της αγοράς (Μουζέλης, 2005). Η ανατροπή, με άλλα λόγια, του πολιτικού και η αντικατάστασή του από το οικονομικό, υπό την έννοια ότι η αγορά έχει καθυποτάξει την πρωτοβουλία αποφάσεων που κάποτε ανήκε στη σφαίρα της πολιτικής, αντιμετωπίζεται συχνά ως παθογένεια του σύγχρονου καπιταλισμού και, ταυτόχρονα, ως απόδειξη των συνεπειών της, κατά πολλούς, φονταμενταλιστικής πίστης στο δόγμα της ελεύθερης αγοράς (Μπουζάκης, 2005). Η ιδεολογική πρωτοκαθεδρία του νεοφιλελευθερισμού και της ρητορικής της αγοράς σε όλους τους τομείς της κοινωνικής οργάνωσης δε θα μπορούσε, αναμφίβολα, να έχει αφήσει ανεπηρέαστη την εκπαίδευση ούτε, βέβαια, το ζήτημα των στόχων και του χαρακτήρα που πρέπει να έχει η πολιτική αγωγή στις μετανεωτερικές κοινωνίες (Γράβαρης, 2005).

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να διερευνήσει το γενικό πλαίσιο διαμόρφωσης του δημοκρατικού πολίτη στον σύγχρονο δυτικό κόσμο μέσω της εκπαίδευσης στην πολιτειότητα, η οποία αποτελεί μία από τις κύριες προτεραιότητες των εκπαιδευτικών συστημάτων. Εκκινώντας από μια συνοπτική αναφορά στις βασικότερες θέσεις του φιλελευθερισμού και του κοινοτισμού, δύο ιδεολογικών ρευμάτων που έχουν ασκήσει καθοριστική επιρροή στη σύγχρονη πολιτική σκέψη, καθώς και στις αντιθέσεις ή και τις ενδεχόμενες προοπτικές σύγκλισης μεταξύ τους στο εκπαιδευτικό πεδίο, εξετάζεται, ακολούθως, η έννοια της δημοκρατικής πολιτειότητας, δηλαδή της ιδιότητας του πολίτη. Επιχειρείται, τέλος, να διερευνηθεί το κατά πόσον η νεοφιλελεύθερη ιδεολογική ηγεμονία, επιδιώκοντας από την εκπαίδευση στόχους συμβατούς με τις προτεραιότητες του συστήματος της οικονομίας της αγοράς, ασκεί, όπως διατείνονται οι ιδεολογικοί αντίπαλοι του νεοφιλελευθερισμού, καταλυτική επίδραση στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών, αναιρώντας κατ' αυτόν τον τρόπο σε σημαντικό βαθμό τα χαρακτηριστικά τού σύγχρονου δημοκρατικού πολίτη, όπως διατυπώνονται σε αυτά.

Βασικές αρχές του φιλελευθερισμού και του κοινοτισμού

Φιλελευθερισμός

Το σύνολο των πολιτικών και οικονομικών θεωριών που είναι γνωστές με τον όρο φιλελευθερισμός έχουν εκφραστεί κατά την πορεία διαμόρφωσής τους μέσα από μια πλειάδα σχολών σκέψης οι οποίες, βασιζόμενες σε ένα ευρύ φάσμα αντιλήψεων περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, προτάσσουν την ατομική ελευθερία ως ύψιστο πολιτικό αγαθό. Στο ιδεώδες αυτό αποδίδεται απόλυτη προτεραιότητα έναντι της κρατικής εξουσίας με την απόρριψη του κρατικού παρεμβατισμού και την υποστήριξη, αφενός, της ουδετερότητας του κράτους και, αφετέρου, της ανάγκης περιορισμού τού ρόλου του στη διασφάλιση των δικαιωμάτων των πολιτών (Kymlicka, 2010). Ο φιλελευθερισμός, ως πολιτική θεωρία θεμελιωμένη στον ατομικισμό και την ατομική ελευθερία, συμβάδιζε πάντα –ανεξαρτήτως των όποιων τάσεων στο εσωτερικό του– με το κράτος δικαίου, την αντίθεση στον κρατισμό και το δόγμα της ελεύθερης αγοράς (Κοντογιαννοπούλου- Πολυδωρίδη, 2005β; Μολύβας, 2004). Οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι, προβάλλοντας διαχρονικά την προτεραιότητα του ατόμου έναντι της κοινωνίας, επιχείρησαν από νωρίς να συμβιβάσουν την έννοια της ατομικής ελευθερίας με αυτήν της ανθρωπίνης ευημερίας. Στο δεύτερο δε μισό του 20^{ού} αιώνα ο John Rawls, ακολουθώντας την παράδοση της θεωρίας του κοινωνικού συμβολαίου και του καντιανού φιλελευθερισμού, προσπάθησε να καταδείξει πως η ελευθερία είναι συμβατή με την ισότητα, υποστηρίζοντας κατά κάποιον τρόπο μια εκδοχή κρατικού παρεμβατισμού από φιλελεύθερη σκοπιά. Αναπτύχθηκε έτσι ο κοινωνικός ή εξισωτικός φιλελευθερισμός, ο οποίος υπερασπίστηκε τις ιδέες της αναδιανομής και της «ισότητας ως δικαιοσύνη», κάτι που οδήγησε στην έναρξη μιας έντονης ιδεολογικής διαμάχης με τους φιλελεύθερους θεωρητικούς του ιδεολογικού προγράμματος της συντηρητικής Νέας Δεξιάς, οπαδούς τού χωρίς όρια καπιταλισμού (Kymlicka, 2010; Λεοντσίνη, 2005; Πέτρου, 2011).

Θεωρητικό υπόβαθρο της Νέας Δεξιάς αποτελεί ο νεοφιλελευθερισμός, ο οποίος με αιχμή του τον ελευθερισμό απέκτησε τις τελευταίες δεκαετίες την ιδεολογική ηγεμονία σε μεγάλο μέρος του δυτικού κόσμου. Βασιζόμενος στις αρχές του οικονομικού φιλελευθερισμού, στέφεται ενάντια στο κράτος πρόνοιας κατηγορώντας το ότι δημιουργεί κουλτούρα εξάρτησης και παθητικότητα μεταξύ των οικονομικά αδυνάμων, ενώ αποδεχόμενος τις

κοινωνικές ανισότητες ως φυσιολογικές αγωνίζεται, ταυτόχρονα, για την αποτροπή των αλλαγών που εκτιμά ότι μπορεί να ανατρέψουν τις κατεστημένες κοινωνικές δομές. Απορρίπτει, συνεπώς, τις εξισωτικές αρχές του κοινωνικού φιλελευθερισμού, υποστηρίζοντας με κύριο εκφραστή του τον Robert Nozick το ασύμβατο «ισότητας» και «ελευθερίας» (Kymlicka, 2010; Λεοντσίνη, 2005; Μολύβας, 2004). Ο νεοφιλελευθερισμός, δίνοντας έμφαση στην «αποθετική ελευθερία» και στα «αρνητικά δικαιώματα», έχει πετύχει μάλιστα να μεταβάλει τη συνείδηση μεγάλου μέρους του κοινωνικού σώματος ανατρέποντας την παγιωμένη αντίληψη της ισότητας των ευκαιριών, την οποία αντικατέστησε από ένα καθαρά ατομικιστικό πρότυπο ισότητας θεμελιωμένο στα ιδεολογήματα του ανταγωνισμού και της αξιοκρατίας, ταυτίζοντας, παράλληλα, την ελευθερία με την αγορά (Kymlicka, 2010; Λεοντσίνη, 2005; Πέτρου, 2011).

Κοινοτισμός

Κριτική στις φιλελεύθερες θέσεις ασκήθηκε ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα από το ιδεολογικό ρεύμα του κοινοτισμού, με το οποίο καταγγέλλθηκε ο φιλελευθερισμός για φορμαλισμό και αφηρημένη δικαιωματοκρατία, καθώς και για το ότι οι αρχές του βασίζονται σε επιφανειακές απόψεις για τον ευδαίμονα βίο και την ευημερούσα κοινωνία. Ο κοινοτισμός, ο οποίος επανεμφανίστηκε δυναμικά κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, συγκροτήθηκε στη βάση της πεποίθησης ότι οι περισσότεροι άνθρωποι, πέραν του να είναι πολίτες ενός κράτους, συμμετέχουν ταυτόχρονα και σε άλλες κοινότητες, όπως η οικογένεια, το έθνος, οι κοινές ιστορικές καταβολές ή μια δημοκρατική πολιτεία. Κοινή συνισταμένη των σύγχρονων τάσεων που αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό του είναι η υπογράμμιση της ιδιαιτερότητας των πολιτισμικών παραδόσεων απέναντι στους κινδύνους της παγκοσμιοποίησης, καθώς και το ότι η κοινοτική ζωή αποτελεί μία από τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες (Καρκατσούλης, 2000). Για τους θεωρητικούς του, οι κοινότητες χαρακτηρίζονται κυρίως από την, ως ένα βαθμό, αλληλεξάρτηση μεταξύ των μελών τους, την ύπαρξη κοινών αξιών που ενισχύουν την ιδιότητα του ενεργού πολίτη στο πλαίσιό τους, τη χρήση κοινών πρακτικών, κοινών πολιτισμικών παραδόσεων και κοινών κοινωνικών κατακτήσεων, καθώς και μια κοινά αποδεκτή αντίληψη περί «δίκαιου» και «αγαθού». Εισάγοντας ως άξονα της κριτικής του το αίτημα της προτεραιότητας του «αγαθού» έναντι του «ορθού», ο κοινοτισμός θέτει μεταξύ άλλων μια σειρά από ενστάσεις απέναντι στον φιλελευθερισμό, ο οποίος, όπως υποστηρίζεται, βλέπει την κοινωνία ως πηγή άντλησης οφέλους από το άτομο, υπερτονίζει τα δικαιώματα και όχι τις ευθύνες και προτάσσει τη δικαιοσύνη ως την πρώτιστη αρετή. Η αυτονομία του κοινωνικού ατόμου θεωρείται εφικτή από τους κοινοτιστές μόνο στο επίπεδο της κοινότητας, όπου εξασφαλίζεται, μέσω της άμεσης συμμετοχής των πολιτών στη λήψη και εφαρμογή των αποφάσεων, η ισοκατανομή της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας μεταξύ τους. Εκθειάζοντας, λοιπόν, τις αρετές της κοινότητας, της αδελφότητας και της ισότητας, ο κοινοτισμός αντιμετωπίζει τις αξίες της αγοράς ως ασύμβατες με την αυτονομία του κοινωνικού ατόμου (Kymlicka, 2010; Λεοντσίνη, 2005; Μολύβας, 2003).

Η έμφαση στην κοινότητα συναντάται, βέβαια, και στη μαρξιστική ιδεολογία, αποτελώντας ίσως το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα του κομμουνιστικού ιδεώδους. Ωστόσο, για τους στοχαστές του κοινοτισμού η κοινότητα δεν αποτελεί, όπως για τους μαρξιστές, στόχο προς επίτευξη σε μια μελλοντική κοινωνία, αλλά μια πραγματικότητα που πρέπει να τύχει προστασίας και να γίνει αντικείμενο σεβασμού (Kymlicka, 2010). Γεγονός είναι, πάντως, ότι οι κοινοτιστικές θεωρήσεις, μολονότι συναρθρώνονται με ζητήματα εξαιρετικής σημασίας για τις σύγχρονες κοινωνίες, όπως ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η

πολυπολιτισμικότητα, δε συμβιβάζονται εύκολα, αφενός, με τους βασικότερους θεσμούς των μεταβιομηχανικών κοινωνιών, οι οποίοι προϋποθέτουν την προσωπική αυτονομία, και, αφετέρου, με τις νεωτερικές πεποιθήσεις του σύγχρονου ανθρώπου, δεδομένου ότι παραπέμπουν σε αντιλήψεις του «αγαθού» που δε γίνονται αποδεκτές από πολλές κοινωνικές ομάδες (Καρκατσούλης, 2000).

Αντιθέσεις και προοπτικές σύγκλισης φιλελευθερισμού - κοινοτισμού στο εκπαιδευτικό πεδίο

Η θεωρητική αντιπαράθεση του διπόλου φιλελευθερισμός - κοινοτισμός δέσποσε στον πολιτικοφιλοσοφικό στοχασμό κατά τη δεκαετία του 1980 αρχικά στην Αμερική και ακολούθως στην Ευρώπη, όπου βρήκε γόνιμο έδαφος στην ύπαρξη των παραδοσιακών πολιτικών δυϊσμών (Λεοντσίνη, 2005). Ουσιαστικά, το κεντρικό ζήτημα της ιδεολογικής διάστασης μεταξύ των δύο αυτών ιδεολογικών ρευμάτων σχετίζεται με τον χαρακτήρα της ιδανικής κοινωνίας και με την ευδαιμονία των ατόμων εντός αυτής. Η αντιπαράθεσή τους, ωστόσο, δεν έχει περιοριστεί σε αφηρημένο εννοιολογικό επίπεδο, αλλά αναφέρεται σε γενικότερες πρακτικές, στάσεις και επιλογές της καθημερινότητας και, συνεπώς, στη ρύθμιση της συμπεριφοράς στον δημόσιο κοινωνικό χώρο, άρα και στο εκπαιδευτικό πεδίο. Ενδεικτική περίπτωση αποκλίνουσας προσέγγισης μεταξύ φιλελευθερισμού και κοινοτισμού είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης στον κοινωνικό προσδιορισμό, τη διαμόρφωση της ταυτότητας των ατόμων και την αυτονομία των μειονοτικών ομάδων στα μετανεωτερικά έθνη - κράτη (Kymlicka, 2010; Σιούφα 2013). Ασφαλώς, εντός της σύνθετης πραγματικότητας που έχει διαμορφωθεί στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες της ετερότητας εγείρονται αναπόφευκτα και πολλά άλλα πρακτικά ζητήματα, γεγονός που εντείνει τις αντιθέσεις αλλά, ενδεχομένως, και τη δυνατότητα σύγκλισης σε κάποιο βαθμό μεταξύ των δύο ανωτέρω ιδεολογικών ρευμάτων. Οπωσδήποτε, πάντως, οι ποικίλες θεωρίες και τα ιδεώδη των διάφορων σχολών σκέψης που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο φιλελευθερισμού και κοινοτισμού έχουν επηρεάσει καταλυτικά τη σύγχρονη σκέψη αναφορικά με τον ρόλο και τον χαρακτήρα της εκπαίδευσης (Πέτρου, 2011).

Πιο συγκεκριμένα, ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ο φιλελευθερισμός άσκησε επίδραση στη φιλοσοφία της εκπαίδευσης, θέτοντας στο επίκεντρο της προβληματικής του την έννοια της αυτονομίας, την οποία θεωρεί πρόδρομο της ευδαιμονίας, συσχετίζοντάς την αφενός με την ανάπτυξη κριτικού πνεύματος και αφετέρου με τη δυνατότητα ατομικών επιλογών στο εκπαιδευτικό πεδίο (Πέτρου, 2011; Σιούφα, 2013). Με δεδομένη σήμερα την πολιτική και ιδεολογική πρωτοκαθεδρία του ιδεολογικού αυτού ρεύματος στις κοινωνίες δυτικού τύπου, μετά την υποχώρηση των μαρξιστικών ιδεών και την κρίση ταυτότητας της σοσιαλδημοκρατίας, επιδιώκεται –χωρίς να παραγνωρίζονται ασφαλώς οι ποικίλες παιδαγωγικές διαστάσεις της εκπαιδευτικής διαδικασίας– η διαμόρφωση Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών (Α.Π.Σ.) που αποβλέπουν στην όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη εξέλιξη της ατομικότητας του μαθητή και την προαγωγή της αυτονομίας του ατόμου (Νικολακάκη, 2001). Η ηγεμονεύουσα μάλιστα τάση του φιλελευθερισμού, ο νεοφιλελευθερισμός, βλέποντας στην εκπαίδευση έναν προσοδοφόρο κυρίως τομέα επενδύσεων, που μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη της οικονομίας, την ταυτίζει με την έννοια του εμπορεύματος (Γράβαρης, 2005). Η εκπαίδευση, δηλαδή, θεωρείται όλο και περισσότερο υποτομέας της οικονομίας, ενώ η εισαγωγή και η εφαρμογή των αρχών της αγοράς στο εκπαιδευτικό πεδίο σχετίζεται στενά με την κατάργηση του κρατικού μονοπωλίου σε αυτό, κάτι που δικαιολογείται από την ενοχοποίηση της δημόσιας εκπαίδευσης για την κοινωνική και οικονομική κρίση (Πέτρου, 2011). Ως συνέπεια των

ανωτέρω, επιχειρούνται μεταρρυθμίσεις στους εκπαιδευτικούς θεσμούς εντασσόμενες σε μια στρατηγική απορρύθμισης, που συνιστούν επιμέρους διάσταση μιας ευρύτερης διαδικασίας μέσω της οποίας αμφισβητείται η αυτονομία της εκπαίδευσης, με σκοπό να τεθεί υπό τον έλεγχο της οικονομίας και της πολιτικής (Παναγιωτόπουλος, 2004; Παυλίδης, 2007). Η επικράτηση δε της θεωρίας περί ανθρώπινου κεφαλαίου, η θεμελιώδης θέση της οποίας συνίσταται στο ότι η εκπαίδευση και γενικότερα η γνώση αποτελούν επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό μιας κοινωνίας (Schultz, 1972), αποτελεί το θεωρητικό υπόβαθρο επιστημονικών ερευνών και κειμένων διεθνών οργανισμών που υπερτονίζουν τη σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ εκπαίδευσης και οικονομίας, καθώς και το ότι ο ανταγωνισμός στο παγκόσμιο οικονομικό πεδίο εξαρτάται από την ποιότητα της εκπαίδευσης (Γράβαρης, 2005; Καζαμίας, 2005). Ενδεικτικό της επίδρασης που ασκείται σήμερα από αυτές τις απόψεις στον χώρο της εκπαίδευσης είναι ότι τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, και ιδιαίτερα τα Πανεπιστήμια, ωθούνται να μεταλλάξουν τον ρόλο τους και να μετατραπούν σε χώρους παραγωγής εργαλειακών γνώσεων και απόκτησης εμπορεύσιμων δεξιοτήτων (Καζαμίας, 2005). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πολιτικής αποτελεί η εν εξελίξει προσπάθεια δημιουργίας ενός «Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης» σε νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση, κάτι που, εφόσον προϋποθέτει αποκλεισμούς, αντίκειται ουσιαστικά στην έννοια της δημοκρατικής εκπαίδευσης (De Montlibert, 2007; Κλάδης, 2005; Παναγιωτόπουλος, 2004; Πανούσης, 2005).

Απέναντι στη (νεο)φιλελεύθερη ιδεολογία, που θεωρείται από τους αντιπάλους της ότι αναπαράγει και νομιμοποιεί τις κοινωνικές ανισότητες, αλλά και στον ντετερμινισμό της μαρξιστικής ιδεολογίας, η κοινοτική εκπαίδευση προτάσσει τη διάκριση μεταξύ «αυτόνομης ζωής» και «ευδαίμονος βίου», αξιοποιώντας στοιχεία και από τις δύο αυτές κλασικές παραδόσεις. Θεμελιωμένη στο θεωρητικό σχήμα ότι υπό ορισμένες συνθήκες υπάρχουν περιθώρια αντίστασης στην κυρίαρχη κουλτούρα και, επομένως, προϋποθέσεις χειραφέτησης του ατόμου, προβάλλει ως κεντρική ιδέα το άνοιγμα του σχολείου στον άμεσο κοινωνικό του περίγυρο, την επανασύνδεσή του με την κοινότητα και τη μετατροπή του σε χώρο ενεργοποίησης του τοπικού πληθυσμού. Υπογραμμίζει, δηλαδή, την ανάγκη μιας διαφορετικής εκπαιδευτικής πολιτικής, αμφισβητώντας συνολικά τη μεταφυσική, όπως τη χαρακτηρίζει, αντίληψη του φιλελευθερισμού περί ατομικότητας και ειδικότερα το νεοφιλελεύθερο μοντέλο, αντιμετωπίζοντας, κατ' επέκταση, την εκπαίδευση όχι ως προνόμιο αλλά ως κοινωνικό αγαθό (Καρκατσούλης, 2000; Πέτρου, 2011).

Ωστόσο, παρά το διαφορετικό σκεπτικό και την ένταση της αντιπαράθεσης μεταξύ φιλελευθερισμού και κοινοτισμού, οι αποκλίσεις μεταξύ των δύο αυτών ιδεολογικών ρευμάτων δεν πρέπει να θεωρούνται απόλυτες. Υπό κάποια δε άποψη, ο φιλελεύθερος εθνικισμός, μία από τις σχολές σκέψης του φιλελευθερισμού, μπορεί να θεωρηθεί ουσιαστικά ως μια μορφή κοινοτισμού, εφόσον επιχειρεί να εκμεταλλευτεί την ιδέα της εθνικότητας για να δημιουργήσει βάσει αυτής δεσμούς μεταξύ ανθρώπων διαφορετικής, ενδεχομένως, καταγωγής, πεποιθήσεων και τρόπου ζωής (Kymlicka, 2010). Από την άλλη, η διατυπωθείσα ήδη κατά τον 19^ο αιώνα θεωρία περί δημοκρατικής εκπαίδευσης ενός εκ των κορυφαίων κοινοτιστών, του John Dewey, η οποία ταύτιζε την έννοια της δημοκρατίας με τον ιδανικό τρόπο ζωής μέσα στην κοινότητα και θεωρούσε το δημόσιο σχολείο μικρογραφία μιας δημοκρατικής κοινωνίας στην αρτιότερή της μορφή, εμπεριείχε σημαντικά φιλελεύθερα χαρακτηριστικά (Πέτρου, 2011). Ακόμα, μια από τις σύγχρονες τάσεις του κοινοτισμού δέχεται ότι όχι μόνο είναι αναπόφευκτη η αποδοχή της ατομικής επιλογής και της πολιτιστικής ποικιλομορφίας, αλλά ότι αυτό συνιστά θεμελιώδες

χαρακτηριστικό των σύγχρονων κοινωνιών (Kymlicka, 2010). Γενικότερα, είναι ευρέως αποδεκτό πως ο φιλελευθερισμός επιδιώκει τον πλουραλισμό και την πολιτική ελευθερία εντός του αστικού κράτους δικαίου, αναγνωρίζοντας την πολυμορφία των απόψεων και τη διαφορά ατόμων και πολιτισμών, και επομένως, υπό την έννοια αυτή, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι δεν αρνείται τις παραδόσεις των κοινοτήτων (Λεοντσίνη, 1999). Όποια εξάλλου και να είναι η μορφή της ευημερούσας κοινωνίας, δεν μπορεί παρά να διαπνέεται από φιλελεύθερες αξίες, όπως η ελευθερία της σκέψης και του λόγου, ενώ χρειάζεται να υπογραμμιστεί ότι η ίδια η φιλοσοφία της εκπαίδευσης έχει φιλελεύθερη καταγωγή και βασίζεται στις πολιτικές αξίες που χρησιμεύουν για την οικοδόμηση μιας ελεύθερης κοινωνίας (Πέτρου, 2011). Ενδιαφέρον, λοιπόν, εγχείρημα θα μπορούσε, ενδεχομένως, να αποτελέσει μια κάποια σύνθεση των θέσεων των δύο πλευρών με την αμοιβαία ενίσχυση κοινότητας και ατομικότητας στην προοπτική διαμόρφωσης μιας νέας θεωρίας, η οποία μπορεί να αποτελέσει ένα είδος συμβιβασμού μεταξύ των δύο ρευμάτων (Δεμερτζής, 2000). Σε κάθε περίπτωση, μια προσπάθεια υπέρβασης της αντίθεσης μεταξύ φιλελεύθερου ατομικισμού και κοινοτισμού δεν μπορεί παρά να περιέχει την ενσωμάτωση των απαιτήσεων για φιλελεύθερη δικαιοσύνη και συμμετοχή στην κοινότητα. Τον ρόλο αυτό μπορεί να αναλάβει η έννοια της ιδιότητας του πολίτη ή πολιτειότητα, η οποία συνδέεται στενά, αφενός, με τις φιλελεύθερες ιδέες των ατομικών δικαιωμάτων και, αφετέρου, με την κοινοτιστική ιδέα του να είναι κάποιος αφοσιωμένο μέλος μιας κοινότητας (Kymlicka, 2010).

Το πλαίσιο διαμόρφωσης του σύγχρονου δημοκρατικού πολίτη

Θεωρία της δημοκρατικής πολιτειότητας

Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες, οι συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί παγκοσμίως, τα προβλήματα των πολυπολιτισμικών κοινωνιών, οι εθνικιστικές εξάρσεις και η κρίση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας οδήγησαν στην αναθέρμανση του ενδιαφέροντος των διανοουμένων για τη δημοκρατική πολιτειότητα ή ιδιότητα του πολίτη (citizenship). Η πολιτειότητα αποτελεί μια έννοια εξελισσόμενη και πολύσημη με την οποία υποδηλώνεται, γενικότερα, η πολλαπλή ιδιότητα του πολίτη, μια από τις πιο επίμαχες έννοιες της δυτικής πολιτικής φιλοσοφίας. Η αρχική διατύπωση της θεωρίας αυτής έγινε κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο από τον Τ. Η. Marshall στη βάση της διάκρισης των αστικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, εξαρτώντας, ουσιαστικά, την ιδιότητα του πολίτη από την αντιμετώπιση όλων των πολιτών ως ισότιμων και πλήρων μελών της κοινωνίας (Kymlicka, 2010; Marshall & Bottomore, 1995). Στην πολιτειότητα αποδίδεται διπλή υπόσταση, δεδομένου ότι, αφενός, τη μοιράζονται όλοι οι πολίτες και, αφετέρου, αποτελεί μια ένδικη ιδιότητα που παραχωρείται σε αυτούς από το κράτος, ενώ οι ποικίλες ερμηνείες του όρου συναρτώνται συνήθως με τη στενότερη ή ευρύτερη έννοια του πολίτη ως φορέα δικαιωμάτων. Τα κριτήρια συμπερίληψης και αποκλεισμού των ατόμων στην πολιτειότητα – με την έννοια του «μέγιστου» ή «ελάχιστου βαθμού» καθώς και του «ενεργητικού» ή «παθητικού χαρακτήρα» της– συνιστούν, ωστόσο, ζήτημα υπό διαπραγμάτευση, δεδομένου του αποκλεισμού κατά καιρούς ολόκληρων κοινωνικών κατηγοριών από την ιδιότητα του πολίτη με ποικίλες κάθε φορά αιτιολογήσεις, όπως έχει συμβεί για παράδειγμα στην περίπτωση των γυναικών κατά το παρελθόν στις δυτικές κοινωνίες, των ξένων μεταναστών σε πολλές χώρες καθώς και σε αυτή των ανηλίκων (Canivez, 2000; Κοντογιώργης, 2003; Πέτρου, 2011).

Θεωρητικές αντιπαραθέσεις γύρω από την έννοια της πολιτειότητας

Οι επελθούσες ραγδαίες αλλαγές διεθνώς σε όλα τα επίπεδα κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχουν επιφέρει σημαντικές διαφοροποιήσεις στις γνώσεις και στις δεξιότητες που θεωρείται πως χρειάζεται να αποκτήσει ο πολίτης μέσω της εκπαίδευσης. Εξ αυτού του λόγου, τροφοδοτούνται θεωρητικές αντιπαραθέσεις που επιχειρούν τον επαναπροσδιορισμό της ιδιότητας του πολίτη, εφόσον μάλιστα, όπως προκύπτει από τη δια-εθνική ανάλυση, δεν αναδύονται από τους εκπαιδευτικούς θεσμούς ενεργοί πολίτες στον βαθμό που θα απαιτούσαν οι σύγχρονες κοινωνίες (Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη, 2005α). Στο πλαίσιο αυτό, η ορθόδοξη φιλελεύθερη εκδοχή της πολιτειότητας, η οποία αντιμετωπίζει τον πολίτη ως παθητικό κάτοχο δικαιωμάτων, έχει υποστεί μετά τη δεκαετία του 1990 μεγάλη αμφισβήτηση. Πιο συγκεκριμένα, θεωρείται αναγκαία από πολλούς μελετητές η συμπλήρωση ή η αντικατάστασή της με μια πιο ενεργό ιδέα που να περιλαμβάνει όχι μόνο την άσκηση των ευθυνών και των αρετών του πολίτη – δηλαδή την εκ μέρους του ικανότητα και προθυμία για αμφισβήτηση της πολιτικής αυθεντίας και τη συμμετοχή του στον δημόσιο διάλογο σχετικά με ζητήματα δημόσιας πολιτικής – αλλά και την οικονομική του αυτάρκεια. Σύμφωνα δε με τους νεοφιλελεύθερους διανοητές, για να προαχθεί η ιδέα της ενεργού πολιτικής συμμετοχής, χρειάζεται μια ερμηνεία της ιδιότητας του πολίτη ως κατόχου δικαιωμάτων ή τίτλων διαφορετική από την κλασική, η οποία απαιτεί κυρίως τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος στην ευθύνη του ατόμου στο να μπορεί να κερδίζει μόνο του τα προς το ζην. Βάσει αυτής της αντίληψης, εκθειάζονται οι αγορές ως σχολείο πολιτικής αρετής όπου προάγονται σημαντικές αρετές, όπως η αυτοπεποίθηση, η πρωτοβουλία, η κοσμιότητα και η πλήρης συμμετοχή των πάντων στην κοινωνία, αν και είναι μάλλον εύλογο πως και οι αγορές διδάσκουν τον πολίτη να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες, όμως δεν καλλιεργούν αυτονόητα σε αυτόν κάποιο συναίσθημα δικαιοσύνης ή κοινωνικής ευθύνης (Kymlicka, 2010).

Στον αντίποδα του φιλελευθερισμού, ποικίλες ριζοσπαστικές σχολές σκέψης, όπως ο κοινοτισμός, οραματίζονται τον πολίτη κινούμενο σε πλαίσια διευρυμένης αυτονομίας, τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινοτικό επίπεδο, ικανό να διεκδικεί την υποκατάσταση των υπαρχουσών δομών ισχύος και την μετουσίωση των αξιών στην προοπτική επανακαθορισμού της δημοκρατίας ενάντια στην ιδεολογία της αγοράς (Πέτρου, 2010). Σύμφωνα μάλιστα με μια κοινοτιστική θεώρηση, η κουλτούρα της δυτικής νεωτερικότητας είναι καταδικασμένη σε αποτυχία, δεδομένου του ότι οι συνθήκες δεν επιτρέπουν τη συνύπαρξη δύο εκ των πιο βασικών της στόχων: της αυτονομίας της σκέψης και της ανάληψης ενός κοινωνικού ρόλου από πλευράς των πολιτών (Λεοντσίνη, 1999). Στην ίδια κατεύθυνση αποδόμησης του φιλελεύθερου μοντέλου πολιτειότητας κινείται και το ιδεολογικό ρεύμα της περιεκτικής δημοκρατίας. Οι θεωρητικοί του προτείνουν την αναγκαιότητα θέσπισης νέων μορφών κοινωνικής οργάνωσης θεμελιωμένων στην ισοκατανομή της εξουσίας μεταξύ των πολιτών, με τον επαναπροσδιορισμό της ιδιότητας του πολίτη και τη διαμόρφωση ενός νέου κοινωνικού μοντέλου συνεργασίας και διαβούλευσης για τη λήψη δημοκρατικών αποφάσεων –κάτι που προϋποθέτει την επαναδιατύπωση της έννοιας του πολίτη και του περιεχομένου της εκπαίδευσης (Mouffe, 2010; Παιονίδης, 1998; Φωτόπουλος, 1996). Και η διαβουλευτική δημοκρατία, από την πλευρά της, θεωρεί αναγκαία την ανανοηματοδότηση της έννοιας της πολιτειότητας στο πλαίσιο ενός νέου μοντέλου ισηγορίας των πολιτών σε εθνικό ή υπερεθνικό επίπεδο, καθώς το έθνος-κράτος δεν μπορεί πλέον να εκλαμβάνεται ως το μοναδικό πλαίσιο της ιδιότητας του πολίτη (Mouffe, 2010; Παιονίδης, 1998).

Πράγματι, αν και ως βάση του όρου πολιτειότητα τίθεται συνήθως η εθνική ταυτότητα, με την αποδυνάμωση των εθνικών κοινοτήτων στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης η ενεργός πολιτειότητα εντός του έθνους - κράτους τείνει αναμφισβήτητα να αποδυναμωθεί (Παιονίδης, 1998). Κρίνεται, λοιπόν, αναγκαία μια περισσότερο κοσμοπολίτικη αντίληψη της έννοιας και μια πιο παγκόσμια αντίληψη περί δημοκρατικού πολίτη, η οποία να επικεντρώνεται σε υπερεθνικούς ή διεθνείς θεσμούς, προκειμένου να αντιμετωπιστούν με μεγαλύτερη επάρκεια ζητήματα οικονομικής παγκοσμιοποίησης καθώς και προβλήματα περιβαλλοντικά ή διεθνούς ασφάλειας, μολονότι αναγνωρίζεται πως οι υπερεθνικές οργανώσεις εμφανίζουν μεγάλο δημοκρατικό έλλειμμα και διαθέτουν πολύ μικρή δημόσια νομιμοποίηση (Kymlicka, 2010). Ενδιαφέρουσα προοπτική προσφέρει, επίσης, η άποψη ότι η πολιτειότητα μπορεί να αποκτήσει οικουμενικό χαρακτήρα μέσω της ανάδειξης του διαδικτύου σε χώρο άσκησης δημοκρατικής πολιτικής. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, δε στερείται αντιφάσεων λόγω κυρίως του ηλεκτρονικού αναλφαριθμητισμού μεγάλων τμημάτων του παγκόσμιου πληθυσμού, του άναρχου χαρακτήρα του κυβερνοχώρου και της κυριαρχίας σε αυτόν των δυνάμεων της αγοράς (Τσιαντής, 2003). Οπωσδήποτε, πάντως, η αναμφισβήτητη κρίση αντιπροσωπευτικότητας της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας σήμερα, όπως υποστηρίζεται από πολλές πλευρές, και το γεγονός ότι η λεγόμενη «ψηφοκεντρική» αντίληψη περί δημοκρατίας δεν μπορεί πια να ανταποκριθεί πλήρως στις απαιτήσεις της δημοκρατικής νομιμοποίησης έχουν θέσει επί τάπητος το ζήτημα της επιστροφής σε μορφές άμεσης δημοκρατίας – δηλαδή ενός θεσμού που έμοιαζε ουτοπικός πριν από λίγα χρόνια–, κάτι που εκ των πραγμάτων οδηγεί στην ανάγκη αναδιατύπωσης της έννοιας της ιδιότητας του πολίτη (Kymlicka, 2010).

Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση του δημοκρατικού πολίτη

Αναμφισβήτητα, τα πρακτικά και φιλοσοφικά ζητήματα που σχετίζονται με τον ρόλο του σχολείου στην καλλιέργεια των πολιτικών αρετών του πολίτη παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία και πολυπλοκότητα. Το σχολείο, ως κατ' εξοχήν πολιτικός θεσμός, επικρίνεται, κατ' αρχάς, από πολλές πλευρές ως ο βασικότερος μηχανισμός αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και των κοινωνικών ανισοτήτων, ενώ ταυτόχρονα του αποδίδεται καθοριστικός ρόλος στη διαδικασία κοινωνικοποίησης και πολιτικοποίησης των νέων (Canivez, 2000; McLaren, 2011). Αν και είναι αυτονόητο ότι ο σχολικός θεσμός αποτελεί μέρος της ευρύτερης κοινωνίας, εν τούτοις δεν υπάρχουν επαρκείς εγγυήσεις για το ότι μπορεί να τα καταφέρει καλύτερα στην προαγωγή των πολιτειακών αρετών σε σχέση με την εκκλησία ή την οικογένεια, αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι ιστορικά έχει χρησιμοποιηθεί συχνά για να προαγάγει τον σεβασμό στην αυθεντία και τον σωβινισμό. Από την άλλη, υποστηρίζεται ότι το σχολείο μπορεί και πρέπει να (ανα)διαμορφωθεί, ώστε να αποτελέσει με την υποστήριξη και άλλων κοινωνικών θεσμών αποτελεσματικό φυτώριο των πολιτειακών αρετών καλύπτοντας ένα σημαντικό κενό, εφόσον δεν είναι αυτονόητο ότι τα παιδιά διδάσκονται όλο το φάσμα των πολιτειακών αρετών στην οικογένεια ή σε άλλες κοινωνικές ομάδες αλλά ούτε βέβαια και στην αγορά (Kymlicka, 2010).

Σε κάθε περίπτωση, η εκπαίδευση στην πολιτειότητα αποτελεί μία από τις κύριες προτεραιότητες που τίθενται από τα σύγχρονα εκπαιδευτικά συστήματα στο πλαίσιο, συνολικά, των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών (Α.Π.Σ.) και, ειδικότερα, του μαθήματος της Πολιτικής Αγωγής. Ο καθοριστικός ρόλος των εκπαιδευτικών θεσμών στην ενθάρρυνση της ενεργού συμμετοχής του μαθητή για την καλλιέργεια των αρετών του σύγχρονου δημοκρατικού πολίτη καταδεικνύεται, για παράδειγμα, από τον ρόλο που αποδίδεται στην εκπαίδευση για την προώθηση της δημοκρατικής πολιτειότητας στις χώρες

- μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2000; Χατζησωτηρίου, 2011). Γενικότερα, βασικός σκοπός των Α.Π.Σ. είναι η καλλιέργεια των πολιτών στις αξίες και τις δεξιότητες εκείνες που απαιτούνται, ώστε αυτοί να συμμετέχουν με πλήρη ισοτιμία στις δημοκρατικές διαδικασίες (Κοντογιώργης, 2003; Πέτρου, 2011). Η πολιτική αγωγή στο πλαίσιο των φιλελεύθερων δημοκρατιών αποτελεί, δηλαδή, προαπαιτούμενο στην προσπάθεια δόμησης της ατομικής ταυτότητας των πολιτών ως ενεργών μελών στο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι με δικαιώματα και υποχρεώσεις. Προϋποθέτει δε στοιχειώδη γνώση των θεσμών και του νομικού συστήματος από πλευράς τους, ώστε να προκύψει, ει δυνατόν, η ελεύθερη και απορρέουσα από τη συγκατάθεσή τους υπακοή στους νόμους και να κυριαρχήσει το πνεύμα ισότητας έναντι αυτών (Canivez, 2000). Θεωρείται, επίσης, εύλογο πως ο πολίτης πρέπει να ενθαρρύνεται ποικιλοτρόπως στην ανάπτυξη της ιδιότητας αυτής από μικρή ηλικία με το να ωθείται στην ενεργό συμμετοχή στη σχολική ζωή, ούτως ώστε ως ενήλικος να είναι δραστήριος στο δημόσιο και ιδιωτικό πεδίο (Κοντογιώργης, 2003).

Αναμφισβήτητα, λοιπόν, οι φιλελεύθερες ιδεολογικές αρχές έχουν σήμερα την πιο καθοριστική επίδραση στην εκπαιδευτική φιλοσοφία σύνταξης των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών των χωρών του δυτικού κόσμου. Κατά συνέπεια, τα προγράμματα αυτά φιλοδοξούν να αποτελέσουν το πλαίσιο ενός δημοκρατικού σχολείου με φιλελεύθερα χαρακτηριστικά, που να συμβάλλει στην προαγωγή της ελεύθερης σκέψης και της δημοκρατικής συνείδησης των πολιτών, μεταδίδοντάς τους αξίες και υποβοηθώντας τους στην ανάπτυξη δεξιοτήτων με στόχο την ενεργό συμμετοχή τους σε θέματα πολιτειότητας. Συντάσσονται δε με τέτοιο τρόπο, ώστε να ανταποκρίνονται κυρίως στις προκλήσεις της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας, στοχεύοντας στη διαμόρφωση σύγχρονων δημοκρατικών πολιτών εμπνεόμενων από τις φιλελεύθερες οικουμενικές αξίες αλλά και από διαχρονικές αρετές, όπως η ανοχή, η τιμιότητα, η ελπίδα, η ευπρέπεια κ. ά., και εμφορούμενων, παράλληλα, από πνεύμα κοινωνικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης, με πλήρη συνείδηση της σημασίας του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2000; Πέτρου, 2011). Η εκπαίδευση στην πολιτειότητα έχει προσλάβει σήμερα την έννοια της διά βίου εκπαίδευσης στα ιδανικά της δημοκρατίας, της ειρήνης, της δικαιοσύνης και της ελευθερίας, στο πλαίσιο της οποίας οι πολίτες αποδέχονται την αρχή της ισότητας ανάμεσα στα δύο φύλα, διαχειρίζονται με ευαισθησία τα φαινόμενα ετερότητας στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες βιώνοντας συναισθηματικά τόσο την ταυτότητα όσο και την ετερότητα και υπερβαίνοντας, ταυτόχρονα, τους ηθικούς διπολισμούς του είδους «εμείς» και οι «άλλοι». Στόχος, με άλλα λόγια, είναι η διαμόρφωση δημοκρατικών πολιτών οι οποίοι να είναι σε θέση να κατανοούν την αναγκαιότητα ειρηνικής συμβίωσης και δημιουργικής συμμετοχής σε όλα τα πεδία δράσης της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, να δείχνουν σεβασμό στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον, καθώς και να μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά τους πολυποικίλους μηχανισμούς επηρεασμού και χειραγώγησης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2000; Ζεμπύλας, 2010; Καλογρίδη, 2005).

Όπως έχει όμως ήδη τονιστεί, οι θέσεις των πολιτικών στοχαστών δεν είναι ομόθυμες σε ό,τι αφορά τους στόχους και τη μορφή της πολύπτυχης έννοιας της πολιτειότητας και, κατά συνέπεια, διατυπώνονται ποικίλες απόψεις για τον ρόλο του εκπαιδευτικού συστήματος στην προαγωγή και επίτευξή της. Ενδεικτική περίπτωση διχογνωμίας είναι το ζήτημα του κατά πόσον η εκπαίδευση –και συνακόλουθα η αγωγή του πολίτη– στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες πρέπει να παρέχεται στο πλαίσιο κοινών σχολείων με πλουραλισμό ή, αντίθετα, σε ξεχωριστά σχολεία με κοινό πρόγραμμα σπουδών για κάθε

εθνική, θρησκευτική ή άλλη κοινότητα ή και, ενδεχομένως, σε μια ενδιάμεση μορφή σχολείου (Πέτρου, 2011). Το ιδεώδες, βέβαια, της φιλελεύθερης εκπαίδευσης χαρακτηρίζεται από κάποιου είδους αποστασιοποίηση από τον ιδιαίτερο πολιτισμό ή την κοινότητα όπου ανήκει κάθε μαθητής και, επομένως, είναι εύλογο ότι επιδιώκεται η ρύθμιση της εκπαίδευσης με τέτοιον τρόπο, ώστε να ελαχιστοποιείται η επίδραση των παραγόντων αυτών στον μαθητή (Kymlicka, 2010). Αναπόφευκτα, λοιπόν, ασκείται κριτική στα (νεο)φιλελεύθερης έμπνευσης Α.Π.Σ. για το ότι προάγουν έναν τύπο πολίτη με έντονα ατομικιστικά χαρακτηριστικά και με συγκεκριμένη εθνική και πολιτισμική ταυτότητα, εφόσον μάλιστα η εκπαίδευση στην πολιτειότητα, κινούμενη μεταξύ εκσυγχρονισμού και παράδοσης, εξακολουθεί, στις πλείστες των περιπτώσεων, να αναδεικνύει την υπεροχή του αστικού έθνους - κράτους (Kennelly & Dillabough, 2008; Πέτρου, 2010). Αυτό όμως αποκλίνει ουσιαστικά από τον διακηρυγμένο στόχο της εξασφάλισης μιας κοινωνικής ενότητας που δεν καθλώνει το άτομο στην ιδιαίτερη ταυτότητά του αλλά τη διευρύνει, ενδεχομένως, σε διεθνικό –στην περίπτωση π.χ. των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης– ή και σε παγκόσμιο επίπεδο με τη δημιουργία μιας κοινής ταυτότητας συνδεδεμένης με την ιδιότητα της κοσμοπολίτικης πολιτειότητας (Canivez, 2000; Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη, 2005α; Νικολακάκη, 2001). Υποστηρίζεται, επιπλέον, ότι στο πλαίσιο των συγκεκριμένων Α.Π.Σ. η εκπαίδευση διατηρεί τον ταξικό προσανατολισμό που έχει αποκτήσει με την εδραίωση της οικονομίας της αγοράς, γεγονός το οποίο οδηγεί στον αποκλεισμό εκείνων των ατόμων που δεν ανταποκρίνονται στα κανονιστικά πρότυπα, με αποτέλεσμα να διαγωνίζονται οι κοινωνικές ανισότητες (Kennelly & Dillabough, 2008; McLaren, 2011).

Συμπεράσματα

Από όσα προαναφέρθηκαν, προέκυψε πως τα σύγχρονα εκπαιδευτικά συστήματα των δυτικών χωρών τίθενται αντιμέτωπα με το πρόβλημα του πώς θα καλλιεργηθεί και θα εφαρμοστεί στο πλαίσιό τους η ιδιότητα της δημοκρατικής πολιτειότητας, με στόχο τον ενεργό δημοκρατικό πολίτη εντός των ραγδαία μεταβαλλόμενων συνθηκών του παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος. Διαπιστώθηκε, συγκεκριμένα, ότι υιοθετούνται ρυθμίσεις, τρόποι λειτουργίας και συμπεριφορές που ενθαρρύνουν τις απαιτούμενες ιδιότητες για διαβίωση σε μια σύγχρονη δημοκρατική κοινότητα μέσω της αναθέρωσης όχι μόνο του ευρύτερου θεσμικού πλαισίου της εκπαιδευτικής λειτουργίας αλλά και του περιεχομένου των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών καθώς και των παιδαγωγικών τρόπων υλοποίησης των στόχων τους (Νικολακάκη, 2001; Πέτρου, 2011). Διεφάνη, ωστόσο, ότι στο πλαίσιο του μετανεωτερικού φιλελεύθερου κράτους, πέραν της αμφισβήτησης της έννοιας της παιδείας ως δημόσιου αγαθού καθώς και της διάστασης απόψεων για τη μορφή και το περιεχόμενο της παρεχόμενης στους πολίτες εκπαίδευσης, η βεβαρημένη ιδεολογικά έννοια της δημοκρατίας παραμένει ουσιαστικά ατελής, έχοντας συρρικνωθεί κυρίως σε αξίες της νεοφιλελεύθερης ορθοδοξίας όπως ο ανταγωνισμός και ο ατομικισμός (Hall, 2010; Μπουζάκης, 2005).

Πράγματι, η εγκαθίδρυση σε όλο τον κοινωνικό χώρο παγκοσμίως της πολιτικής και οικονομικής κυριαρχίας της αγοράς –κάτι που αποτελεί δόγμα νεοφιλελεύθερης έμπνευσης– επηρεάζει σε καταλυτικό βαθμό τις ακολουθούμενες εκπαιδευτικές πολιτικές. Η εκπαίδευση στην υπό νεοφιλελεύθερη ιδεολογική ηγεμονία παγκοσμιοποιημένη κοινωνία είναι προσανατολισμένη στον στόχο τού να μπορέσουν τα σύγχρονα κράτη και οι

πολίτες τους να ανταποκριθούν κυρίως στην ανάγκη αποτελεσματικής συμμετοχής τους εντός του παγκόσμιου ανταγωνιστικού οικονομικού συστήματος, μια προοπτική, εν τούτοις, που ουσιαστικά αντίκειται εν μέρει στα χαρακτηριστικά του δημοκρατικού πολίτη, όπως αυτά διατυπώνονται στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Παναγιωτόπουλος, 2010; Πέτρου, 2010). Οι προθέσεις, δηλαδή, των συντακτών των Α.Π.Σ. δεν μπορούν να αναιρέσουν την ουσιαστική αντίφαση που παρατηρείται μεταξύ των διατυπωμένων σε αυτά στόχων και της αντικειμενικής πραγματικότητας, έτσι όπως διαμορφώνεται στο πλαίσιο του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού, ο οποίος απαιτεί πρωτίστως έναν πολίτη - καταναλωτή (Canivez, 2000). Κι αυτό, γιατί με την εργαλειακή λογική που διέπει την παγκοσμιοποίηση ενεργοποιούνται Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών εμποτισμένα από τη νεοφιλελεύθερη ρητορική και επιδιώκονται από την εκπαίδευση στόχοι συμβατοί με τις οικονομικές στοχοθετήσεις του συστήματος της οικονομίας της αγοράς (De Montlibert, 2007; Κλάδης, 2005; Παναγιωτόπουλος, 2004; Πανούσης, 2005). Η πολυπλοκότητα των σύγχρονων κοινωνιών καθιστά, επομένως, αναγκαία την αναθεώρηση των εννοιών της πολιτειότητας και της πολιτικής αγωγής, καθώς και την επανεξέταση της έννοιας της δημοκρατίας και των ορίων συμμετοχής του πολίτη εντός αυτής (Πέτρου, 2010; Πέτρου, 2011). Με άλλα λόγια, αναδεικνύεται ως κεφαλαιώδους σημασίας το αίτημα της διεύρυνσης των φιλελεύθερων αρχών που συγκροτούν την εκπαίδευση για την πολιτειότητα, δεδομένου ότι έχει πλήρως συνειδητοποιηθεί πως η εδραίωση της δημοκρατίας δεν προϋποθέτει μόνο τη δέσμευση των πολιτών στις βασικές αρχές της, αλλά ταυτόχρονα την ενεργό συμμετοχή τους στο κοινωνικοπολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό γίνεσθαι σε κοινοτικό, τοπικό, εθνικό ή διεθνές επίπεδο με στόχο την επίτευξη της κοινωνίας των πολιτών (Canivez, 2000). Αποτελεί ζητούμενο, λοιπόν, αφενός η ανάγκη επανακαθορισμού της έννοιας του πολίτη, δεδομένης της ανισομερούς κατανομής, δηλαδή της ανεπαρκούς εγκλειστικότητας της ιδιότητας αυτής, και αφετέρου η διαμόρφωση ενός σχολείου προσβάσιμου σε όλους, που δε θα εκπαιδεύει τον πελάτη - καταναλωτή μιας ανταγωνιστικής αγοράς, αλλά θα διαπαιδαγωγεί τον πολίτη μιας πολιτικής κοινωνίας (Wallerstein, 2010).

Σκιαγραφείται, συνεπώς, μια ιδιαίτερα απαιτητική εικόνα για τα καθήκοντα που είναι αναγκαίο να περιλαμβάνει σήμερα η ιδιότητα του δημοκρατικού πολίτη. Αυτό τροφοδοτεί την περαιτέρω φιλοσοφική και ιδεολογική αμφισβήτηση του κυρίαρχου –δήθεν ουδέτερου– (νεο)φιλελεύθερου μοντέλου από πλευράς κοινοτισμού και άλλων ιδεολογικών ρευμάτων, σύμφωνα με τα οποία ο φιλελευθερισμός, γενικότερα, αποτελεί πρωτίστως μια ηθική και πολιτική θεωρία με ατομικιστικά χαρακτηριστικά, που οδηγεί στην εξατομίκευση και την αποξένωση και, επομένως, στη διαμόρφωση ενός μονοδιάστατου τύπου πολίτη (Kymlicka, 2010; Λεοντσίνη, 2005). Ωστόσο, αποτελεί ενδιαφέρουσα προοπτική το να μπορέσει η πολιτειότητα να αποτελέσει διαμεσολαβητική έννοια στη θεωρητική αντιπαράθεση μεταξύ φιλελευθερισμού και κοινοτισμού, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι στις μετανεωτερικές κοινωνίες οι πολίτες δέχονται ένα αλληλοκαλυπτόμενο σύνολο αρετών από ένα πολύμορφο σύνολο θεσμών (Δεμερτζής, 2000; Kymlicka, 2010). Οπωσδήποτε, παραμένει ζητούμενο –ενδεχομένως ουτοπικής φύσεως, αλλά πάντως ως αίτημα που μπορεί να κινητοποιήσει δημιουργικά την ανθρωπότητα– η διασύνδεση παιδείας και δημοκρατίας, με την ανάδειξη του πολιτικού χαρακτήρα της παιδείας και τη συσχέτισή της με την έννοια του πολιτισμού (Τσιαντής, 2008).

Αναφορές

- Canivez, P. (2000). *Ποια αγωγή για τον πολίτη;* (Μτφρ. Λ. Σκουρολιάκου). Αθήνα: Scripta.
- De Montlibert, C. (2007). Οι ευρωπαϊκές μεταρρυθμίσεις για το πανεπιστήμιο και την έρευνα. *Επιστήμη και κοινωνία*, 14, 119-139.
- Hall, S. (2010). Δημοκρατία, παγκοσμιοποίηση και διαφορά. Στο: S. Hall, M. Hardt, A. Negri κ.ά. *Η απραγματοποίητη δημοκρατία* (σσ. 7- 31). (Μτφρ. Ε. Πανάγου). Αθήνα: Futura.
- Hardt, M., & Negri, A. (2010). Παγκοσμιοποίηση και δημοκρατία. Στο: S. Hall, M. Hardt, A. Negri κ.ά. *Η απραγματοποίητη δημοκρατία* (σσ. 103-125). (Μτφρ. Ε. Πανάγου). Αθήνα: Futura.
- Kennelly, J., & Dillabough, J.- A. (2008). Young People Mobilizing the Language of Citizenship: Struggles for Classification and New Meaning in an Uncertain World. *British Journal of Sociology of Education*, 29 (5), 493–508.
- Kymlicka, W. (2010). *Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας*, (Μτφρ. Γρ. Μολύβας). Αθήνα: Πόλις.
- Marshall, T. H. & Bottomore, T. (1995). *Ιδιότητα του Πολίτη και Κοινωνική Τάξη*. (Μτφρ. Ο. Στασινοπούλου). Αθήνα: Gutenberg.
- McLaren, P. (2011). Το μέλλον του παρελθόντος. Στοχασμοί για την παρούσα κατάσταση της αυτοκρατορίας και της παιδαγωγικής. Στο: Μ. Νικολακάκη (Επιμ.), *Η Κριτική Παιδαγωγική στον Νέο Μεσαίωνα* (σσ. 279-319). (Πρλγ. Η. Γίρουχ) (Μτφρ. Α. Δενδάκη & Ν. Πατέλης). Αθήνα: Σιδέρης.
- Mouffe, C. (2010). Για μια αγωνιστική δημόσια σφαίρα. Στο: S. Hall, M. Hardt, A. Negri, κ.ά., *Η απραγματοποίητη δημοκρατία* (σσ. 7-31). (Μτφρ. Ε. Πανάγου). Αθήνα: Futura.
- Schultz, T. W. (1972). *Η οικονομική αξία της εκπαίδευσης*. (Εισ. Μτφρ. Γ. Φ. Κουτσουμάρη). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Wallerstein, I. (2010). Δημοκρατία, καπιταλισμός και μετασχηματισμός. Στο: S. Hall, M. Hardt, A. Negri κ. ά. *Η απραγματοποίητη δημοκρατία* (σσ. 81-102). (Μτφρ. Ε. Πανάγου). Αθήνα: Futura.
- Γράβαρης, Δ. (2005). Από το κράτος στο κράτος. Ορθολογικότητα και κανόνες Νομιμοποίησης στην εκπαιδευτική πολιτική. Στο: Δ. Γράβαρης & Ν. Παπαδάκης (Επιμ.). *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική: μεταξύ κράτους και αγοράς* (σσ. 27-50). Αθήνα: Σαββάλας.
- Δεμερτζής, Ν. (2000). Παγκοσμιοποίηση, κοινότητα και δημόσιος χώρος. *Επιστήμη και Κοινωνία*, 4, 53-78.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2000). *Προς μια ευρωπαϊκή διάσταση εκπαίδευσης και ενεργού συμμετοχής του πολίτη*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- Ζεμπύλας, Μ. (2010). Πολιτική και ηθική συναισθημάτων και η εκπαίδευση για την κοινωνική δικαιοσύνη. Στο: Μ. Σακελλαρίου, Μ. Ζεμπύλας & Α. Πέτρου (Επιμ.), *Ηθική και Εκπαίδευση. Διλήμματα και Προοπτικές* (σσ. 55-84). Αθήνα: Κριτική.
- Καζαμιάς, Α. (2005). Παγκοσμιοποίηση και εκπαιδευτικές κουλτούρες στην ύστερη νεωτερικότητα: το σύνδρομο του Αγαμέμνονα. Στο: Δ. Γράβαρης & Ν. Παπαδάκης (Επιμ.), *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική: μεταξύ κράτους και αγοράς* (σσ. 27-50). Αθήνα: Σαββάλας.
- Καλογρίδη, Σ. (2005). Καλές πρακτικές για την εκπαίδευση στην πολιτειότητα. Στο: *Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα «Εκπαίδευση Ενηλίκων και Κοινωνικές Δεξιότητες»* (σσ. 185-198). Αθήνα: Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- Καρκατσούλης, Π. (2000). Κοινότητα-κοινοτισμός-κοινωνία- κοινωνική θεωρία: Από την αυτονομία στην αυτο-αναφορά. *Επιστήμη και κοινωνία*, 4, 1-18.
- Κλάδης, Δ. (2005). Η κοινωνική διάσταση της διαδικασίας της Μπολόνια και η πορεία από την Μπολόνια στην Πράγα και από την Πράγα στο Βερολίνο. Στο: Δ. Γράβαρης & Ν. Παπαδάκης (Επιμ.), *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική: μεταξύ κράτους και αγοράς* (σσ. 177-185). Αθήνα: Σαββάλας.
- Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη, Γ. (2005α). Πολιτισμική οικείωση της κοινωνικής και πολιτικής εκπαίδευσης. Στο: Γ. Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη (Επιμ.), *Η Δημοκρατία, ο Πολίτης και οι «άλλοι»: πολιτισμική οικείωση της κοινωνικής και πολιτικής εκπαίδευσης* (σσ. 37-107). Αθήνα: Gutenberg.

- Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη, Γ. (2005β). Δημοκρατία και εκπαίδευση. Στο: Γ. Κοντογιαννοπούλου - Πολυδωρίδη (Επιμ.), *Η Δημοκρατία, ο Πολίτης και οι «άλλοι»: πολιτισμική οικείωση της κοινωνικής και πολιτικής εκπαίδευσης* (σσ. 109-178). Αθήνα: Gutenberg.
- Κοντογιώργης, Γ. (2003). Για μια τυπολογία της πολιτειότητας. Στο: Α. Καζαμιάς & Λ. Πετρονικολός (Επιμ.), *Παιδεία και πολίτης: Η παιδεία του πολίτη της Ελλάδας, της Ευρώπης και του κόσμου* (σσ. 63-80). Αθήνα: Ατραπός.
- Λεοντοίνη, Ε. (1999). Φιλελευθερισμός και κοινοτισμός στην εκπαίδευση. Στο Κ. Π. Χάρης, Ν. Β. Πετρουλάκης & Σ. Νικόδημος (Επιμ.), *Ελληνική εκπαιδευτική και παιδαγωγική έρευνα, Πρακτικά του Α' Πανελληνίου Συνεδρίου (Ναύπακτος 1998) της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος* (σσ. 892-897). Αθήνα: Ατραπός.
- Λεοντοίνη, Ε. (2005). Η φιλελεύθερη - κοινοτιστική διαμάχη στη σύγχρονη αναλυτική πολιτική φιλοσοφία. *Ελληνική φιλοσοφική επιθεώρηση*, 22, 23-34.
- Μολύβας, Γρ. (2003). Ο Sandel και τα θεμέλια της κοινοτιστικής αμφισβήτησης του ρωλσιανού φιλελευθερισμού. Στο: Μ. Sandel, *Φιλελευθερισμός και τα όρια της Δικαιοσύνης*, (Γρ. Μολύβας Εισ., Επιμ.) (Μτφρ. Κ. Γεωργοπούλου). Αθήνα: Πόλις.
- Μολύβας, Γρ. (2004). *Δικαιώματα και θεωρίες δικαιοσύνης*. Αθήνα: Πόλις
- Μουζέλης, Ν. (2005). Κράτος, κοινωνία και αγορά στην πρώιμη και ύστερη νεωτερικότητα. Στο: Δ. Γράβαρης & Ν. Παπαδάκης (Επιμ.), *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική: μεταξύ κράτους και αγοράς* (σσ. 51-60). Αθήνα: Σαββάλας.
- Μπουζάκης, Σ. (2005). Παγκοσμιοποίηση και εκπαίδευση: η υποταγή της εκπαίδευσης στην οικονομία της αγοράς. Στο: Δ. Γράβαρης & Ν. Παπαδάκης (Επιμ.), *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική: μεταξύ κράτους και αγοράς* (σσ. 135-149). Αθήνα: Σαββάλας.
- Νικολακάκη, Μ. (2001). Ο Εκσυγχρονισμός και το Εκπαιδευτικό Σύστημα στη Μετανεωτερικότητα: Μια Σχέση Εξελισσόμενη. *Επιθεώρηση Επιστημονικών και Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 4, 117-135.
- Παιονίδης, Φ. (1998). Διαβουλευτική δημοκρατία και ελευθερία της έκφρασης. *Επιστήμη και Κοινωνία*, 1, 29-56.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (Επιμ.) (2004). *Για την εκπαίδευση του μέλλοντος. Οι προτάσεις του Πιέρ Μπουρντιέ*. Αθήνα: Νήσος.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2010). Υπεράσπιση ή κριτική του εκπαιδευτικού ζητήματος: ένα πλαστό δίλημμα. *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 59, 109-123.
- Πανούσης, Γ. (2005). Από την κοινωνία της αγοράς στην αγοραία εκπαίδευση. Στο: Δ. Γράβαρης & Ν. Παπαδάκης (Επιμ.), *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική: μεταξύ κράτους και αγοράς* (σσ. 162-173). Αθήνα: Σαββάλας.
- Παυλίδης, Π. (2007). Η «ιδέα του Πανεπιστημίου» στη σύγχρονη κοινωνία της αγοράς. *Νέα Παιδεία*, 122, 17-39.
- Πέτρου, Α. (2010). Παιδεία, εκπαίδευση, ηθική της χειραφέτησης και δημοκρατική πολιτειότητα. Στο: Μ. Σακελλαρίου, Μ. Ζεμπύλας & Α. Πέτρου (Επιμ.), *Ηθική και Εκπαίδευση. Διλήμματα και Προοπτικές* (σσ. 119-152). Αθήνα: Κριτική.
- Πέτρου, Α. (2011). Θεωρητικές διαστάσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής. Στο: Μ. Ζεμπύλας (Επιμ.), *Θεωρητικές διαστάσεις και λόγοι περί της εκπαιδευτικής πολιτικής* (σσ. 1-163). τ. Α'. Λευκωσία: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.
- Σιούφα, Β. (2013). Φιλελεύθερη αυτονομία και εκπαίδευση του πολίτη: Διαστάσεις της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, ΙΣΤ(62), 74-114.
- Τσιαντής, Γ. (2003). Το αίτημα της άμεσης δημοκρατίας στην εποχή της παγκοσμιοποίησης: προς μια ηλεκτρονική ή εικονική δημοκρατία;. Στο: Κ. Βουδούρης (Επιμ.), *Πόλις, Κοσμο-πολις και Παγκοσμιοποίηση* (σσ. 301-324). Αθήνα: Ιωνία.
- Τσιαντής, Γ. (2008). Παιδεία χωρίς παιδιά, πολιτική χωρίς πολίτες: εκπαιδεύοντας κοσμο- πολίτες ή υπηκόους μιας μεταμοντέρνας οικουμενικής συνθήκης;. Στο: Κ. Βουδούρης (Επιμ.), *Παιδεία: η εκπαίδευση στην εποχή της οικουμενικότητας* (σσ. 362-380). Αθήνα: Ιωνία.
- Φωτόπουλος, Τ. (1996), Πέρα από τον κρατισμό και την οικονομία της αγοράς: μια νέα αντίληψη για τη δημοκρατία. *Δημοκρατία & Φύση*, 1, 57-109.

Χατζησωτηρίου, Χ. (2011). Εξευρωπαϊζοντας την Πολιτότητα: Κρατική πολιτική και εκπαίδευση. *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου Κύπρου*, 12, 15-16.